

יחידות לימוד ראשונה ושנייה

פרק 1: מבוא

מטרות

התלמידים:

- יבינו במה עוסק מדע הכלכלה ומה עושה אותו למדע.
- יהיו מסוגלים להבחין בין תאוריה כלכלית או ניתוח אנליטי של תופעות, לבין הערכה שיפוטית-ערכית של מדיניות כלכלית.
- יכירו ויבינו מושגי יסוד ורעיונות תאורטיים ויהיו מסוגלים להשתמש בהם.
- יכירו מושגים מהכלכלה החדשה (תקשורת מחשבים, אינטרנט, e-mail, e-commerce, ICQ, מיקרוסופט, נפסטר, Web Site, טלפון, מיקרוסופט, לווייני תקשורת).
- יהיו מסוגלים לאתר ולזהות את העמדות והעקרונות של הצדדים בוויכוח.
- יטפחו סקרנות בנושא.
- יפתחו חשיבה אנליטית.
- יפתחו חשיבה ביקורתית.

סוגיות מרכזיות

1. האם כלכלה היא מדע?
2. במה עוסקת הכלכלה?
3. על מה מתווכחים כלכלנים ומדוע?

רעיונות מרכזיים

1. **תאוריה מדעית:** תאוריה היא קובץ הנחות (היפותזות) והמסקנות הנגזרות מהן. תאוריה היא תרגיל לוגי: אם ההנחות נכונות, המסקנות נכונות. בפיתוח תאוריה משתמשים במודלים. בניית מודל כלכלי (מודל גרפי, מודל מתמטי) באה לחקור היבט מסוים של הכלכלה. המודל מתאר יחס כמותי בין פרמטרים (למשל: בין הכנסה לצריכה, בין מחיר לכמות מבוקשת), או חוזה התפתחות ומפרש את הממצאים.

2. כלכלה היא מדע במדעי החברה החוקר את הבעיות החברתיות הקשורות לבחירה. הכלכלה חוקרת כיצד פרטים, פירמות, ממשלות וארגונים אחרים בוחרים, ואיך בחירות אלה קובעות את השימוש של החברה במשאביה. הכלכלה עוסקת בניסוח תאוריות פורמליות ובמחקר אמפירי.

3. לכל תחום של פעילות אנושית יש היבטים כלכליים: מלחמה ושלוש, תרבות, מדע, דת, חינוך, בריאות, פנאי, ספורט, אָפְנָה, טיפוח היופי, איכות סביבה, חופש, צדק, ילודה ותמותה, נישואין וגירושין, גידול ילדים, הזדקנות, הגירה, פגעי טבע, בצורת, שיטפון, מגפות.

4. למרות שכלכלה היא מדע, כלכלנים מתווכחים ביניהם על:

- תיאור המציאות או תחזית לגבי השלכות עתידיות של מדיניות.
- פרשנויות שונות של תיאור המציאות.
- ערכים שונים: אידאולוגיות, תפיסת עולם כלכלית-חברתית, סדרי עדיפויות חברתיים ופוליטיים.

דוגמה: **אבטלה**. ניתן להצביע על נתונים כמותיים של האבטלה (מספר מובטלים, משך האבטלה, תכונות דמוגרפיות של המובטלים, פיזורם הגאוגרפי וכדומה), אפשר לבחון את הסיבות לגידול באבטלה (למשל, העברת מפעלי טקסטיל לחו"ל) ואת ההשפעה הצפויה של פעולות שנועדו לצמצם אבטלה (קיצוץ דמי אבטלה, הקמת מפעלים). אפשר להתווכח על ממדי התועלת והעלות (הנזק) הכלכליים-חברתיים הנובעים מקיומה של אבטלה או מן הפעולות לצמצום האבטלה. ניתוח כזה עשוי להוליך למסקנות שונות בהתאם לשוני הערכי-אידאולוגי בין הצדדים בוויכוח.

5. האם ניתן להבחין היטב בין מה שמכונה טענה פוזיטיבית לבין טענה נורמטיבית? ברמה העקרונית, הבחנה זו היא אבן יסוד בחשיבה הכלכלית. לפיה, ניתן לנתח במדויק ובאופן אובייקטיבי קשרים בין משתנים כלכליים, תוצאות של מדיניות כלכלית ומשמעות של נתונים ומידע אחר במקרים שבהם קיימים חילוקי דעות לגבי ההמלצות, הערכים ותפיסת העולם.

דוגמה: **בריאות**. הקביעה כי סל בריאות בהיקף של 24 מיליארד ש"ח לשנה, שהוא נמוך מזה המוענק ברבות ממדינות אירופה, יאפשר רמת בריאות לאוכלוסייה – היא טענה כמותית **פוזיטיבית**. הטענה שהמדינה אחראית לבריאות הציבור ולאספקת שירותי בריאות ברמה המקובלת ברוב מדינות העולם המערבי, היא טענה **נורמטיבית**. בשנים האחרונות, בעקבות התפתחויות מחשבתיות בתחום ההיסטוריה, במדעי

ההתנהגות ובמדעי החברה, עלו הסתייגויות מן היכולת לבצע הבחנה חדה בין טענה פוזיטיבית ונורמטיבית. ההסתייגויות נובעות מכך שיש שאלות שאין עליהן תשובות חד-משמעיות, למשל: מהן עובדות? האם השקפת העולם מכתובה גם את דרכי המדידה ואת איסוף החומר? האם מהפכת המידע "מסננת" מידע? האם תיתכן פרשנות שונה לאותם ממצאים עצמם? האם קיים דיווח תקשורתי "אובייקטיבי"?
מטרת דיון זה היא להביא את התלמידים לחשיבה ביקורתית כדי שיוכלו להעריך ולשפוט את הטענות הכלכליים השונים.

6. **כלכלה חדשה** היא הכינוי לתחומים החדשים שהתפתחו בעיקר משנות ה-90 של המאה ה-20 כמו: תקשורת מחשבים, אינטרנט, e-mail, e-commerce ועוד. לכלכלה החדשה שייכים מונחים ותופעות כמו: מיקרוסופט, ICQ, נפסטר, Web Site, שיחת ועידה, פורומים, צ'אטים, סריקה, מצלמה דיגיטלית, טלפון סלולרי, לווייני תקשורת, אתרי אינטרנט, סיור וירטואלי במוזאון ועוד. כלכלה זו קשורה קשר הדוק לתהליך הגלובליזציה, ויש לה השפעה גדולה על המשק הישראלי (מידע רב על הכלכלה החדשה תמצאו באתר www.ecommerce.gov).

מושגי יסוד

מדע, תאוריה מדעית, מודל, קביעת פוזיטיבית ונורמטיבית, כלכלה חדשה.

בתהליך ההוראה למידה מומלץ לשלב -

1. מיון פעילויות כלכליות על ידי התלמידים לפי קטגוריות.
2. קריאת כתבות בנושאים כלכליים להבחנה בין קביעה פוזיטיבית (לדוגמה: הצגת נתונים על אבטלה שמקורם בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) ובין קביעה נורמטיבית (לדוגמה: מאמר פרשני שממליץ לממשלה להגדיל את התקציב כדי לצמצם את האבטלה; כתבת צבע שמביעה אמפתיה להפגנת אמהות חד-הוריות).

פרק 2: מחסור, בחירה וויתור

מטרות

התלמידים:

- יבינו את משמעות תופעת המחסור ויבינו שהיא נמצאת ביסוד מודלים כלכליים ומהווה בסיס לחשיבה כלכלית.
- יהיו מסוגלים לקשור בין תופעת המחסור לבין הוויתור הראלי.
- יבינו כי תהליך הבחירה והוויתור הוא, למעשה, תהליך של קבלת החלטות.
- יזהו את הדילמות האוניברסליות הנגזרות מתופעת המחסור ויהיו מסוגלים לבחון את אפשרויות ההתמודדות אתן של פרטים ומשקים שונים.
- יהיו מסוגלים לדון בדילמות שעמדו ועומדות בפני המשק הישראלי לאור מגבלת המקורות, המטרות הכלכליות החברתיות והקשיים הביטחוניים.
- יהיו מסוגלים להבין ולנתח את המציאות הכלכלית הישראלית והעולמית.

מהותה של תופעת המחסור

סוגיות מרכזיות

1. תופעת המחסור.
2. קביעת סדרי עדיפויות (בחירה).
3. מחיר כלכלי (ויתור).

רעיונות מרכזיים

1. לבני האדם רצונות וצרכים הדרושים לקיומם ולרווחתם.
2. סיפוק הרצונות והצרכים הוא באמצעות אספקת מוצרים (סחורות ושירותים).
3. על מנת לייצר את המוצרים נחוצים מקורות (משאבים) שכמותם במשק מוגבלת. המקורות שבהם נעשה שימוש בתהליך הייצור נקראים "גורמי ייצור".
4. סוגי המקורות הם:
 - גורמי ייצור טבעיים – קרקע, מים, מחצבים, אנרגיית השמש.
 - גורם ייצור עבודה (הון אנושי) – כושר העבודה של אנשים, ידע, השכלה, מיומנות וכישרון המשמשים לייצור סחורות ושירותים.

- הון פיזי (ראלי) – מכונות וציוד, מבנים ומלאי. נוצר בתהליך של השקעה והוא מעשה ידי אדם.
- 5. השקעה: תהליך יצירת הון פיזי ו"הון אנושי" באמצעות מקורות מוגבלים העומדים לרשותו של המשק.
- 6. משאבים זמינים בהווה הם פרי השקעה בעבר. ללא ויתור לא תהיה השקעה.
- 7. השקעה במשק מתבטאת בתוספת של: תשתית, מבנים, ציוד, מלאי הסחורות.
- 8. יש להבחין בין השקעה ובין חיסכון ובין הון ראלי (פיזי) לבין הון נומינלי (כסף = אמצעי חליפין).
- 9. "תופעת המחסור" (נדירות) מתבטאת בפער הקיים תמיד בין רצונותיהם של הפרטים לבין המקורות העומדים לרשותם לסיפוק רצונות אלו.
- 10. בעיית המחסור מובילה לדילמה של בחירה. כל בחירה היא גם ויתור.
- 11. תהליך הבחירה נעשה בדרך רציונלית: הפרטים והחברות בוחרים בין האפשרויות העומדות בפניהם על ידי השוואה בין התועלת לבין הויתור הראלי (המחיר הכלכלי). הכלכלנים מניחים כי הבחירה האנושית נעשית באופן רציונלי. הנחה זו היא מהותית בניתוח הכלכלי. עם זאת, הביקורת על תקפותה של הנחת יסוד זו, שהבחירה היא רציונלית, הפכה לאחרונה לנושא דיון ומחקר בשיח הכלכלי.

מושגי יסוד

תופעת המחסור, בחירה, ויתור, trade off – תמורה, גורמי ייצור, גורמים טבעיים, גורם ייצור עבודה, הון פיזי, הון נומינלי, סך כל העלות האלטרנטיבית עלות אלטרנטיבית שולית, השקעה, הון אנושי.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. למידת המושגים וההכללות על פי גישה אינדוקטיבית: ניתן להיעזר ביצירות ספרות. למשל, **רובינזון קרוזו** מאת דניאל דפו ישמש בסיס להבנת המושגים האלה: תופעת המחסור, גורמי ייצור, מגבלת גורמי הייצור עם הדגש על מגבלת הזמן, צרכים, הצורך בקבלת החלטות, המהות של הבחירה והויתור.
2. דיון קבוצתי בתהליכים של בחירה ושל ויתור ברמת הפרט (הקצאת זמן לבילויים בין פעילויות לימודיות), ברמת בית הספר (הקצאת שעות לימוד לכל אחד מהמקצועות השונים כאשר כלל השעות המוקצה לבית הספר הוא מוגבל וקבוע) וברמת המשק (בחירה בין הרחבת שירותי החינוך לבין הרחבת שירותי הבריאות).

הדילמות הנגזרות מתופעת המחסור

סוגיות מרכזיות

1. בעיות היסוד הנגזרות מתופעת המחסור.
2. האם בעיות היסוד קיימות תמיד, בכל תקופה ובכל משטר כלכלי-חברתי?
3. דרכי התמודדות עם בעיות היסוד הללו.

רעיונות מרכזיים

1. מחסור הוא תופעה אוניברסלית המתקיימת בכל יחידה כלכלית ובכל זמן, הוא עובדת חיים.
2. המחסור מעמיד כל משק בפני ארבע שאלות יסוד:
 - מה וכמה לייצר?
 - איך לייצר? (טכנולוגיית הייצור – למשל, טכנולוגיות עתירות-הון או עתירות-עבודה).
 - עבור מי לייצר? (למשל, איך לחלק את התפוקה).
 - מי מקבל את ההחלטות הכלכליות ובאיזה תהליך הן מתקבלות?
3. התמודדות עם בעיות היסוד נעשית על פי **סולם עדיפויות** של היחידות הכלכליות במשק.
4. למשטרים כלכליים שונים סולם עדיפויות שונה, שממנו נגזרת המדיניות הכלכלית: תכנון מרכזי, כלכלת שוק, כלכלה מעורבת עם רמות שונות של התערבות ממשלה.

מושגי יסוד

תכנון מרכזי, שוק חופשי, כלכלה מעורבת, ייצור יעיל, סולם עדיפויות.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. קטעים מתוך הסרטים "על אי בודד" או "רובינזון קרוזו" או "להתחיל מחדש". התלמידים יזהו את בעיות היסוד הנגזרות ממגבלת המחסור ויציעו דרכי התמודדות אתן.

פרק 3: עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה)

מטרות

התלמידים:

- יבינו את מהותו של המודל הכלכלי ויבינו שהוא מהווה תשתית להבנת מודלים כלכליים בתחום המיקרו-כלכלה ובתחום המאקרו-כלכלה.
- יהיו מסוגלים לנתח את תופעת המחסור באמצעות מודל כלכלי (עקומת גבול אפשרויות הייצור או עקומת התמורה).

סוגיה מרכזית

1. כיצד מנתחים את תהליך קבלת ההחלטות של המשק באמצעות מודל כלכלי?

רעיונות מרכזיים

1. מודל כלכלי הוא מבנה דמיוני המתאר קשרים כלכליים. המודל הוא בעל תכונות פשוטות די הצורך על מנת לאפשר דיון סביב המשתנים הרלוונטיים ביותר לניתוח הבעיה ולהבנת המציאות. תכונותיו קרובות למדי למציאות כדי שנוכל להסיק מהמודל המופשט מסקנות בעלות משמעות ממשית. המודל אינו תיאור המציאות, אבל הוא מאפשר ללמוד עליה ולהבין את הקשרים הכלכליים. המודל מניח הנחות, והמסקנות תקפות רק אם ההנחות נכונות. ניתן להציג את המודל באופן גרפי או באמצעות פונקציה מתמטית.
דוגמה למודל: עקומת גבול אפשרויות הייצור.
2. המודל של "גבול אפשרויות הייצור" מבוסס על ארבע ההנחות הבאות:
 - במשק מייצרים רק שני מוצרים (בהצגה דרמטית).
 - כמות גורמי הייצור היא נתונה וקבועה.
 - הידע הטכנולוגי הוא קבוע ונתון.
 - מייצרים בעילות.

3. ניתן למיין את צירופי התפוקות על פי הקבוצות הבאות:
 - צירופים אפשריים (על העקומה ובתוך העקומה).
 - צירופים לא־אפשריים (מחוץ לעקומה).
4. "המחיר הכלכלי" של ייצור כמות מסוימת ממוצר אחד שווה לויתור הנדרש בתפוקת המוצר השני (סך העלות האלטרנטיבית).
5. "המחיר הכלכלי" לייצור יחידה נוספת של מוצר נתון כרוך בתוספת ויתור מהמוצר האחר (עלות אלטרנטיבית שולית).
6. ייצור לא יעיל (הימצאות בתוך עקומת התמורה) כרוך בבזבוז משאבים.
7. הנקודה שבה ימצא המשק על העקומה היא תוצאה של תהליך הבחירה.
8. תהליך קבלת ההחלטות מושפע מתמריצים, מטעמים ומשינויים פוליטיים/ כלכליים/ תרבותיים.
9. לרוב, ההחלטות הן שילוב של רצונות הפרטים והעדפותיהם עם מבנה ההעדפות של מדיניות מאקר־כלכלית של הממשלה ועם ההחלטות של גופים פוליטיים ומוסדיים.

מושגי יסוד

מודל כלכלי, תעסוקה מלאה, ייצור יעיל, ייצור לא־יעיל, מחיר כלכלי, סך כל ההוצאה האלטרנטיבית, הוצאה אלטרנטיבית שולית, יעילות, אבטלה, עקומת אפשרויות הייצור, תנועה על העקומה (בחירת סל מוצרים), תנועה של העקומה: צמיחה או נסיגה, צירופים אפשריים ובלתי אפשריים, צירופים יעילים ובלתי יעילים.

בתהליך ההוראה־למידה מומלץ לשלב -

1. דוגמאות מספריות פשוטות לבניית עקומת תמורה והבחנה בין עקומה לינארית לבין עקומה קמורה (קעורה כלפי הראשית).
2. יישום המודל של עקומת התמורה לניתוח אירועים שעל סדר היום הציבורי, למשל הוויכוח על תקציב המדינה.

פרק 4: תעסוקה ואבטלה

מטרות

התלמידים:

- יבינו את סוגיית האבטלה ויקשרו בינה לבין הנושאים שנלמדו עד כה.
- יכירו ויבינו את ההגדרות והמושגים הקשורים בנושא האבטלה.
- ילמדו בשיטת החקר: הצגת הבעיה, שימוש בנתונים ודיון בנושא מנקודות ראות שונות – כלכלית, חברתית, אישית.

סוגיות מרכזיות

1. כיצד מגדירים אבטלה?
2. מהם סוגי האבטלה?
3. מהו מחיר האבטלה מנקודת מבט כלכלית וחברתית, לפֶרֶט ולמשק?

רעיונות מרכזיים

1. מושג האבטלה מתייחס לכל גורמי הייצור: אבטלה של הון פיזי, של קרקע ושל הון אנושי (עובדים).
2. אבטלה של הון אנושי קיימת כאשר מי ששייך לכוח העבודה אינו מועסק.
3. אבטלה היא מצב של שימוש חסר במשאבים במשק. התיאור הגרפי של האבטלה: המשק נמצא בתוך עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה). לפיכך, ניתן להגדיל ייצור מוצר אחד ללא ויתור כלכלי (ללא מחיר כלכלי).
4. סוגי אבטלה: אבטלה גלויה, אבטלה חיכוכית, אבטלה מבנית, אבטלה סמויה.
5. גורמים שעלולים להעמיק את האבטלה במשק (לפחות בטווח הקצר) הם שינויים מבניים, למשל: שינויים טכנולוגיים, שינויים ברמת ההשכלה הנדרשת (הון אנושי), הגירה (כולל הגירת עבודה).
6. קיימת זיקה בין רמת ההשכלה לבין הסיכוי להיות מובטל.
7. אבטלה גורמת לנזקים כלכליים-חברתיים רבים: אָבֵדן תוצר, סבל אנושי, מתחים חברתיים, אייציבות פוליטית.

מושגי יסוד

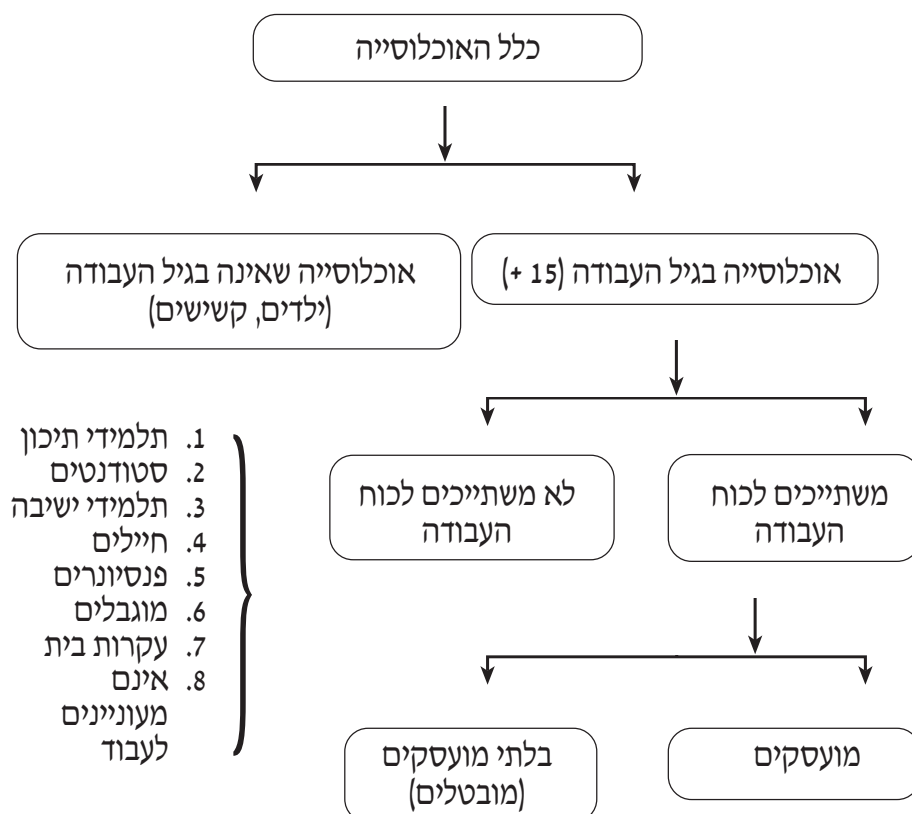
אבטלה, אבטלה חיכוכית, אבטלה מבנית, אבטלה גלויה, אבטלה סמויה, תעסוקה מלאה, אוכלוסייה בגיל העבודה, משתייכים לכוח העבודה, מועסקים ומובטלים.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. עבודת חקר: ניסוח שאלת חקר מתחום האבטלה.
 - כלי המחקר: ניתוח תוכן (איסוף מידע מתוך נתונים רשמיים המתפרסמים על ידי מוסדות שונים).
 - מיונים סוציאקונומיים של מובטלים: מין, לאום, השכלה, עדה, גיל, משלח יד, התפלגות האבטלה לפי ענפים.
 - כתבות מהעיתונות וניתוחן בכלים כלכליים.
2. דיון בסוגיית האבטלה: מהו מחיר האבטלה?
המחיר הכלכלי של האבטלה: מנקודת ראות המשק, מנקודת ראות הפרט.
המחיר החברתי והאישי: ברמת הפרט, ברמת החברה.
3. צפייה בסרט ודיון בנושאים הקשורים לאבטלה: מהם הגורמים לאבטלה? מהו המחיר האישי של אבטלה? האבטלה כבעיה אישית וחברתית.

פילמוגרפיה: "ללכת עד הסוף", "התזמורת", "בילי אליוט", "טרנספוטינג", "גשם של אבנים", "הדרך למטה", "המובטל בטיטו", "זמנים מודרניים", "גונבי האופניים", "הם יורים גם בסוסים", "חשמלית ושמה ברטה", "הכול מתחיל היום".

הגדרת האבטלה - תרשים עזר

פרק 5: הון אנושי וצמיחה כלכלית

מטרות

התלמידים:

- יבינו כיצד משתמשים במודל כלכלי.
- יהיו מסוגלים להשתמש במודל עקומת גבול אפשרויות הייצור לניתוח שאלה כלכלית מעשית ואקטואלית.
- יבינו את הקשר בין אבטלה, הון אנושי וצמיחה כלכלית.
- יהיו מסוגלים להשתמש במושגים "הון אנושי" ו"צמיחה כלכלית" לניתוח שאלה כלכלית מורכבת שיש לה כמה היבטים.
- יבינו כיצד מתרחשת צמיחה כלכלית ומהם מחוללי הצמיחה.
- יבינו את תרומת ההון האנושי לצמיחה הכלכלית.
- יבינו את הזיקה בין עליית רמת החיים לבין צמיחה כלכלית של המשק.

סוגיות מרכזיות

1. מהי צמיחה כלכלית, מהי נסיגה כלכלית?
2. חשיבותה של הצמיחה הכלכלית.
3. האם הצמיחה תורמת להעמקת אי-השוויון? לפגיעה באיכות הסביבה?
4. מי נהנה מצמיחה כלכלית? כולם? רק העשירים? איך מתחלקים פְּרוּתיה בין הפרטים?
5. למה משמשים פְּרוּת הצמיחה – לצריכה? להשקעה?

רעיונות מרכזיים

1. צמיחה כלכלית, דהיינו, גידול בכושר הייצור של המשק, מתרחשת כאשר גדלה כמות גורמי הייצור העומדת לרשות המשק ו/או חל שיפור טכנולוגי.
2. צמיחה כלכלית מתבטאת בתזוזה ימינה ולמעלה של עקומת התמורה.
3. קיימים מספר מדדים לצמיחה כלכלית, שהחשובים בהם: גידול בתוצר הלאומי הראלי, גידול בתוצר לנפש.
4. מחוללי הצמיחה במשק הם:

- גידול בכוח העבודה ובאיכותו: גידול באוכלוסייה (ריבוי טבעי, הגירה), שינוי גיל הפרישה, שיפור באיכות ההון האנושי (איכות ההשכלה) ועלייה בפריור העבודה וההון.
 - עלייה בכמות ובאיכות של ההון הפיזי: השקעה נקייה חיובית, שיפורים טכנולוגיים והמצאות (מחקר ופיתוח).
 - עלייה בהיקף המשאבים הטבעיים: גילוי מחצבים חדשים וכדומה.
5. תרומת הצמיחה הכלכלית:
- גידול בסך השימושים במשק.
 - עלייה ברמת החיים.
 - גידול בהיקף ההשקעה.
6. מחיר אפשרי לצמיחה הכלכלית: גידול באי-השוויון בחלוקת ההכנסות במשק, פגיעה באיכות הסביבה.
7. נסיגה כלכלית: ירידה ביכולת הייצור של המשק עלולה להתרחש בעקבות הפחתה בכמות גורמי הייצור או באיכותם. התוצאה היא פגיעה ברמת השימושים, בכלל זה פגיעה ברמת החיים.
8. הגורמים לתהליכי צמיחה ונסיגה במשק הישראלי מאז קום המדינה ועד היום הם פנימיים וחיצוניים: תנועות הגירה, שינויים ברמת ההשכלה, שינויים במדיניות הממשלה, שינויים בהרכב הייצור, מלחמות, משבר האנרגיה בעולם, גלובליזציה, ייבוא עובדים זרים, השקעות מחו"ל וזרימת הון.

מושגי יסוד

צמיחה כלכלית, נסיגה כלכלית, שיפורים טכנולוגיים, פריור עבודה, הון אנושי, תוצר לאומי, תוצר לאומי לנפש, השקעה נקייה.

פרק 6: שוק – ביקוש והיצע

מטרות

התלמידים:

- יבינו את ההתנהגות המתוכננת של הצרכנים.
- יבינו את ההתנהגות המתוכננת של היצרנים.
- יבינו מהו שוק ומהי תחרות משוכללת.
- יכירו את הפתרון של השוק לשאלות היסוד של הכלכלה ויבינו כיצד מודל כלכלי התנהגותי מציע פתרון לשאלות יסוד אלו.
- היבינו כיצד נקבע מחיר השוק.
- יבינו כיצד פועל מנגנון שוק.*

סוגיות מרכזיות

1. התנאים לקיומה של תחרות משוכללת.
2. הגישות השונות לפתרון בעיות היסוד של הכלכלה.

רעיונות מרכזיים

1. קיימות גישות שונות לפתרון בעיות היסוד של הכלכלה, ומשטרים כלכליים-חברתיים שונים בוחרים כלי מדיניות התואמים תפיסות עולם שמקורותיהן תרבותיים, דתיים, היסטוריים ואידאולוגיים.
2. אמפירית ותאורטית אפשר להציג את כל החלופות לפתרון הבעיות על פני קורצף ששני קצותיו הם:
 - שוק חופשי ששוררת בו תחרות משוכללת, כאשר הפתרון לבעיות היסוד נקבע במערכת השווקים ("היד הנעלמה").
 - רשות תכנון מרכזית, גוף ממשלתי מכריע ("היד הגלויה" או "אצבע אלוהים").
3. "היד הנעלמה" היא דימוי חזותי לכלכלת שוק, בניגוד ל"יד הגלויה" של הממשלה ול"אצבע אלוהים" המכוונת את ההתנהגות האנושית.

* דע זה הוא אבן יסוד להמשך הלמידה של מקצוע הכלכלה. כמעט בכל מודל שילמד בהמשך, יהיה מנגנון שיביא לשיווימשקל בשוק זה או אחר.

4. בכל משק מתקיימת במידה זו או אחרת כלכלה מעורבת, המשלבת התערבות ממשלתית וכלכלה חופשית. כלומר, על פני הרצף קיימת נקודה שבה מצוי המשק ושתואמת את התפיסה המקובלת במשק.
5. שוק הוא מסגרת (ממשית או וירטואלית) שבה נוצרים חליפין מרצון (מפגש רצונות בין הקונים והמוכרים של מוצר מסוים); שבה פרטים ועסקים (וגם הממשלה) מוכרים וקונים זה מזה.
6. מקובל להבחין בין סוגים שונים של שווקים לפי מאפיינים עיקריים: שוק מוצרים, שוק הון, שוק של גורמי ייצור (למשל, שוק עבודה) ושווקים בינלאומיים.
7. המודל הבסיסי המתאר אפשרות לפתרון יעיל במערכת השווקים הוא המודל של תחרות משוכללת. המודל מניח התנהגות רציונלית של היצרנים (פירמות) והצרכנים (משקי בית).
8. המודל של תחרות משוכללת מתבסס על מספר הנחות יסוד. ההנחות מפשטות את הניתוח ומאפשרות הבנה טובה של המכניזם של השוק החופשי. זהו בסיס למחשבה, שממנו ניתן לגזור מערכות התנהגות מורכבות יותר ולהבין את משמעותן של חריגות מתחרות משוכללת.
9. קיימים תנאים מספר לתחרות משוכללת:
 - בשוק יש הרבה מאוד יצרנים קטנים וצרכנים קטנים שאינם תלויים זה בזה.
 - כל אחד מהיצרנים והצרכנים רואה לפניו את המחיר כנתון (Price Taker).
 - אין התערבות של הממשלה בשווקים.
 - אין התארגנויות והתאגדויות של יצרנים וצרכנים.
 - לכל יצרן ולכל צרכן יש מידע מלא על המוצרים שהם מבקשים לרכוש או למכור.
 - בכל שוק נמכר מוצר הומוגני אחד.
 - קיימת ניידות מלאה של גורמי הייצור.
10. במציאות, לרוב לא מתקיימות במדויק כל ההנחות של תחרות משוכללת. כמו כן, הפתרון של השוק בתנאי תחרות משוכללת יכול להיות לא רצוי מסיבות אחרות (למשל, התחלקות הכנסה, התחלקות ההון).

ההפרות השכיחות של הנחות מודל התחרות המשוכללת:

 - הממשלה נוהגת להתערב בשווקים רבים: היא יוזמת ייצור מוצרים ציבוריים ומוצרי זכות, מתערבת במנגנון השוק כדי לסייע למגזרים שונים במשק (ע"י חקיקה, סובסידיות וכו') ומטילה מסים על מוצרים.
 - בשווקים שונים קיימות התארגנויות של יצרנים (מונופול, קרטל וכו'). חלק מההתארגנויות מאושרות על ידי הממשלה וחלקן אינן מאושרות.
 - בשווקים שונים מתקיימות התארגנויות של צרכנים (כמו מונופסון).

- לרוב אין לצרכנים ו/או ליצרנים נגישות לכל המידע הקיים בשוק, ולא תמיד המידע הקיים הוא אמין. כשל מידע בתחומים רגישים מטיל על הממשלה את האחריות להגן על הצרכנים (בריאות, חינוך ועוד).
- 11. כשל מידע מאפיין שווקים רבים, במיוחד בתקופתנו כאשר עלה מאוד חלקם של ההון האנושי והמידע בהרכב המוצרים.
- 12. בדרך כלל קשה לאפיין בשוק מסוים מוצר הומוגני אחד. מצב זה ניכר במיוחד בשוק העבודה.

מושגי יסוד

תכנון מרכזי, שוק, "יד נעלמה", כלכלה חופשית, כלכלה מעורבת, שוק מוצרים, שוק עבודה, שוק הון, תחרות משוכללת, יצרן, צרכן, כשל מידע, מוצר הומוגני, מוצר ציבורי, מוצר זכות.

התנהגות הצרכן

סוגיה מרכזית

1. הגורמים המשפיעים על התנהגותו המתוכננת של הצרכן.

רעיונות מרכזיים

1. הכמות המבוקשת על ידי הצרכן תלויה בכמה משתנים: מחיר המוצר, ההכנסה של הצרכן, מערכת הטעמים וההעדפות של הצרכן, מחירי מוצרים אחרים.
2. מקובל לנתח, בנפרד, את הקשר בין כל אחד מהמשתנים הללו לבין הכמות המבוקשת על ידי הצרכן. כלומר, כאשר מנתחים את הקשר בין משתנה מסוים לבין הכמות המבוקשת, מניחים שאר הפרמטרים נשארים ללא שינוי.
3. אוסף הצירופים של מחירים וכמויות מבוקשות (עבור רמה נתונה של הכנסה, טעמים ומחירי מוצרים אחרים) מתואר על ידי עקומה יורדת משמאל לימין, שהיא עקומת הביקוש.
4. תנועה על עקומת הביקוש מבטאת את השינוי בכמות המבוקשת על ידי הצרכן, שינוי הנובע משינוי במחיר, כאשר שאר התנאים שווים.
5. תנועה של עקומת הביקוש מתרחשת כאשר הצרכן משנה את הכמות המבוקשת בכל מחיר ומחיר, למשל כתוצאה משינוי בהכנסה, בטעמים או במחירי מוצרים אחרים.
6. שינוי בכל אחד מהמשתנים הנזכרים לעיל מביא לתזוזה של עקומת הביקוש. שינוי בהכנסה מגדיר שלוש אפשרויות: מוצרים תחליפיים, משלימים ובלתי תלויים.

7. ניתן לאפיין את תגובתו של הצרכן על שינויים במחיר המוצר (למשל): האם המוצר חיוני בעיניו, האם זה מוצר מותרות, האם קיימים תחליפים טובים בעיניו ועוד.
8. הגדרת גמישות הביקוש (ביחס למחיר) היא: שיעור השינוי בכמות המבוקשת הנובע משינוי בשיעור נתון במחיר המוצר.
9. עקומת הביקוש למוצר בשוק מתקבלת על ידי סיכום של עקומות הביקוש של הצרכנים הבודדים.

מושגי יסוד

התנהגות מתוכננת, כמות מבוקשת, חוק הביקוש, עקומת ביקוש, טעם, מוצרים תחליפיים, מוצרים משלימים, קבועי הביקוש, גמישות הביקוש.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. משחק הדמיה של ביקוש למוצר מסוים – להכרת חוק הביקוש והבנתו.
 2. התנסות קבוצתית במטלת חקר – התלמידים יבנו שאלון שיבחן את דפוסי ההתנהגות המתוכננת שלהם כצרכנים במספר שווקים. הם יעבדו את הממצאים שיאספו וינסו לעצב פרופילים שונים של צרכנים (לדוגמה: צרכנים רציונליים וצרכנים פחות רציונליים).
- מטלה זו תחשוף את התלמידים לשיטות חקר במדעי החברה (שהכלכלה היא חלק מהם) ואף תגביר את הרלוונטיות של הנושא.

התנהגות היצרן

סוגיה מרכזית

1. הגורמים שמשפיעים על התנהגותו המתוכננת של היצרן.

רעיונות מרכזיים

1. היצרן מתכנן את הכמות המוצעת על ידו למוצר נתון על פי מחירו: כאשר המחיר עולה הוא מגדיל את הכמויות המוצעות ולהפך. התנהגות מתוכננת זו של היצרן נקראת "חוק ההיצע".
2. את הקשר בין מחיר המוצר לבין הכמות המוצעת על ידי היצרן ניתן להציג על ידי עקומת היצע עולה משמאל לימין.
3. שינוי בהתנהגות המתוכננת של היצרן יתרחש כאשר הוא מוכן להציע כמויות שונות בכל מחיר ומחיר של מוצר נתון. שינוי כזה ייגרם בעקבות שינויים בעלויות הייצור שלו

- (השכר שהוא משלם לעובדיו, עלות חומרי הגלם, שער הריבית וכו'), ברמת הידע הטכנולוגי ו/או פריון העבודה, בגורמי טבע (כמו גורמי מזג אוויר) ובשינויים בענפים אחרים. גורמים אלה נקראים "קבועי ההיצע".
4. הביטוי הגרפי לשינוי בהתנהגותו המתוכננת של היצרן הוא שינוי המיקום של עקומת ההיצע של היצרן לאותו מוצר (תזוזה של העקומה).
 5. עקומת ההיצע של הענף מתקבלת על ידי חיבור אופקי של עקומות ההיצע של היצרנים הבודדים.
 6. שינוי במספר היצרנים בענף מסוים ישנה את עקומת ההיצע של כל הענף.

מושגי יסוד

כמות מוצעת, חוק ההיצע, עקומת היצע, עלויות ייצור, שער ריבית, רמת ידע טכנולוגי, פריון עבודה, קבועי ההיצע.

שיווי-משקל בשוק של מוצר יחיד

סוגיה מרכזית

1. כיצד נקבע שיווי-משקל בשוק נתון ומהי משמעותו?

רעיונות מרכזיים

1. שיווי משקל בשוק מתקיים כאשר הכמות שהצרכנים מוכנים לרכוש (הכמות המבוקשת) במחיר מסוים שווה לכמות שהיצרנים מוכנים למכור (הכמות המוצעת). זהו שיווי-משקל יציב: כאשר נמצאים בו, אין סיבה לזוז ממנו; כאשר לא נמצאים בו, כוחות השוק יחזירו לשיווי-משקל.
2. במחיר גבוה ממחיר שיווי-המשקל ייווצר עודף היצע שיביא לירידת המחיר.
3. במחיר נמוך ממחיר שיווי-המשקל ייווצר עודף ביקוש שיביא לעליית המחיר.
4. נקודת שיווי-המשקל חדשה תיווצר כאשר יחולו שינויים בביקוש או בהיצע (תזוזה של עקומת הביקוש או ההיצע).
5. שינוי משולב מתרחש כאשר הביקוש וההיצע זזים בו-זמנית. במקרה זה, יש לבחון את ההשפעה של תזוזות אלו על המחיר והכמות של שיווי-המשקל.

מושגי יסוד

נקודת שיווי-המשקל, מחיר שיווי-המשקל, כמות שיווי-המשקל, עודף, חוסר, כמות משווקת, הוצאות צרכנים, פדיון היצרנים.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. תצפיות קבוצתיות – התלמידים יערכו תצפיות בשוק נתון (רצוי שוק פשוט כמו שוק של ירקות), יאספו נתונים על שינויים במחירים לאורך היום ויציגו הסברים אפשריים לשינויים אלה. מטלה זו תחשוף את התלמידים לתצפית כשיטת חקר נוספת במדעי החברה, תגביר את יכולתם לשלב הסברים תאורטיים בהתרחשויות ותגדיל את הרלוונטיות של הנושא.

פרק 7: שוק העבודה

מטרות

התלמידים:

- יבינו שהכוחות הפועלים בשווקים אחרים פועלים גם בשוק העבודה.
- יהיו מסוגלים להעריך את יתרונותיהם ומגבלותיהם של האיגודים המקצועיים.
- יכירו ויבינו תופעות של חוסר גמישות בשוק העבודה.
- יבינו את חשיבותו של ההון האנושי בשוק העבודה.
- יכירו את השינויים המבניים שהתרחשו בשני העשורים האחרונים במשק הישראלי ובעולם ויבינו את ההשלכות וההשפעות שלהם על שוק העבודה.
- יכירו ויבינו את בעיית העובדים הזרים במשק הישראלי ויגבשו עמדה מנומקת בסוגיה זו.
- יהיו מסוגלים להשתמש במודל של השוק.
- יהיו מסוגלים לנתח אחד מהשווקים החשובים במשק בעזרת המושגים התאורטיים והאמפיריים שכבר נלמדו.

סוגיות מרכזיות

1. מהן הסיבות לכך שאיכות ההון האנושי של העובדים הפכה לגורם ראשון במעלה בשוקי העבודה בארץ ובעולם ומהן ההשלכות הכלכליות-החברתיות של תופעה זו?
2. האם יש מקום למעורבות הממשלה ביצירת מקומות עבודה ובצמצום האבטלה? האם ניתן לסמוך על מנגנון השוק בנושא זה?

רעיונות מרכזיים

1. בשוק העבודה המעסיקים מבקשים לשכור עובדים והעובדים מציעים את שירותיהם.
2. ככל שהשכר גבוה יותר, היצרן יצמצם את הכמות המבוקשת של עובדים, ולהפך.
3. שכר גבוה יכול לשמש תמריץ לפיתוח טכנולוגיות החוסכות בכוח אדם. במדינות העולם השלישי, שבהן השכר נמוך, התמריץ להכנסת טכנולוגיות חדשות הוא נמוך לעומת מדינות מפותחות.

4. משק הבית (המשפחה) מקבל שורה של החלטות:
- מי מבני המשפחה יעבוד מחוץ למשק הבית ובאיזה היקף?
 - מי ישקיע בהון אנושי בתקופה נתונה?
 - מי יעבוד במשק הבית ובאיזה היקף?
 - כמה פנאי יהיה לכל אחד?
5. ההחלטות המתקבלות במסגרת מערכת השיקולים שלעיל נגזרות ממכלול התכונות שמציעים בני המשפחה (השכלה, ניסיון מקצועי), מדרישות השוק (השכר המשולם) וממערכת ההעדפות של בני המשפחה.
6. שינויים מבניים במשק משפיעים על הביקוש לעובדים מסוגים שונים (עובדים מקצועיים ועובדים שאינם מקצועיים).
7. שינויים דמוגרפיים כגון הגירה, ילודה, הרכב הגילים, כמו גם מין, השכלה והכשרה מקצועית, חקיקה ונורמות – משפיעים כולם על היצע העבודה.
8. חלק מהעובדים במשק מאורגנים באיגוד מקצועי וחלק מהעובדים אינם מאורגנים.
9. מטרתו העיקרית של איגוד מקצועי היא להגן על זכויות העובד: שמירה על שכר מינימום ותנאים סוציאליים, מניעת שחיקה בשכר הראלי, מניעת פיטורים וכדומה.
10. בשני העשורים האחרונים התרחשו שינויים מבניים במשק העולמי והישראלי: שקיעת התעשיות המסורתיות וצמיחת תעשיות עתירות ידע וכתוצאה מכך גידול בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי והעלאת שכרם. כמו כן חלה ירידה בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי מועט, ושכרם ירד.
11. ליברליזציה בשוק העבודה – שוקי עבודה גלובליים הגדילו את ניידות העובדים. נוסף על הניידות של עובדים בעלי הון אנושי גבוה, בולטת התחרות בין מהגרים מהעולם השלישי ובין עובדים בעלי השכלה נמוכה במדינות המפותחות. תהליך זה גורם לגידול בפערי השכר ולצמצום הביטחון התעסוקתי.
12. כתוצאה משינויים מבניים אלו עלה שיעור העובדים שאינם מאורגנים.
13. בישראל קיימת מדיניות מוצהרת להגבלת מספר העובדים הזרים.

מושגי יסוד

שוק העבודה, ביקוש עבודה, היצע של עבודה, שכר עבודה, אבטלה, שכר רשמי, מחסור בעובדים, איגוד מקצועי, שכר מינימום, תנאים סוציאליים, שחיקת שכר, שכר ראלי, מהגרי עבודה, שינויים מבניים, הון אנושי, פערי שכר, שוק העבודה (מועסקים לפי מין, רמת השכלה, ענפים, רמת שכר, יחסי עבודה).

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. מאגרי מידע מתוקשבים על מנת לנתח תופעות בחברה הישראלית. מאתר האינטרנט של הלמ"ס יאספו התלמידים וינתחו נתונים סטטיסטיים שעניינם הקשר שבין מין העובד לבין שיעור ההשתתפות בכוח העבודה, אחוז המובטלים, גובה ההכנסות והתפלגות ההכנסה לפי תכונות כוח העבודה. הבדיקה תעמיד את התלמידים על בעיית שילובן של נשים בשוק העבודה בישראל.
2. דיון כיתתי ביקורתי לגיבוש עמדה אישית על חשיבותם של האיגודים המקצועיים.

פרק 8: כשלי שוק והתערבות הממשלה*

מטרות

התלמידים:

- יבינו שקיימות סיבות כלכליות למעורבות הממשלה במשק בשל קיומם של כשלי שוק.
- יבחינו בין סיבות כלכליות למעורבות הממשלה, המתחייבות מכשלי שוק, לבין התערבות משיקולים אחרים (חברתיים, פוליטיים ועוד).
- יכירו ויבינו כמה מכלי המדיניות העומדים לרשות הממשלה להשגת מטרותיה.
- יהיו מסוגלים להעריך את עצמת התערבותה של הממשלה בפעילות הכלכלית במשק.

סוגיה מרכזית

1. הסיבות להתערבות הממשלה במשק והכלים העומדים לרשותה לצורך זה.

רעיונות מרכזיים

1. לעתים קרובות, כוחות השוק אינם מסוגלים לספק פתרון יעיל מבחינה כלכלית. במקרים אלו, שבהם קיימים כשלי שוק לסוגיהם, נדרשת התערבות הממשלה. בהקשר זה יש להדגיש את המקרים הבאים: כשל תחרות (התאגדויות של יצרנים וצרכנים: מונופול, קרטל, מונופסון), מוצרים ציבוריים (כגון ביטחון), השפעות חיצוניות (כגון זיהום אוויר), כשל מידע (כגון היעדר מידע מלא בתחום הבריאות); וכמו כן יתרונות לגודל (למשל, הולכת חשמל על ידי חברה גדולה אחת יעילה יותר מהולכת חשמל על ידי כמה חברות). ניתן גם להזכיר מדיניות ממשלה לייצוב המשק במצבי משבר שאינם נפתרים מאליהם (דפלציה ואינפלציה).

* נושא זה יילמד לאחר דיון מעמיק בדרכי הפעולה של מנגנון השוק. כאשר תושג המטרה השנייה ברשימה בעמוד זה, לתלמיד תהיה תשתית ידע מתאימה לדיון מתקדם יותר בסוגיה של מדיניות חברתית-כלכלית, המצריכה התערבות ממשלתית לא רק במקרים של כשלי שוק (ראו פרק 9: "אישוויון ועוני" עמ' 57).

2. ממשלות נוהגות להסדיר את השימוש במוצרי זכות (חינוך חובה, ביטוח חובה).
3. לעתים, ממשלה מתערבת גם במקרים שבהם השוק מספק פתרונות שאינם מקובלים מסיבות כלכליות חברתיות (למשל, אספקת חינוך ובריאות): השוק יספק מוצרים אלו, אך באופן שבו יתקיימו שווקים נפרדים לעשירים ולעניים.
4. ממשלות שונות זו מזו בגישתן האידאולוגית בנוגע למידת המעורבות הממשלתית הרצויה במשק. גישה זו נעה על רצף שבין שוק חופשי לתכנון מרכזי.
5. לעתים, ממשלות נוטות להתערב כדי לצמצם את אי-השוויון בהתחלקות ההכנסות. יש לכך היבטים כלכליים וחברתיים, כמו גם שיקולים של צדק חברתי.
6. ממשלות מפעילות מדיניות שנועדה להשגת יעדים חברתיים-לאומיים כגון קליטת עלייה.
7. הממשלה יכולה להתערב במשק בשלושה אופנים:
 - חקיקה ופיקוח (כגון חוק חינוך חובה, חוק שכר מינימום, קביעת תקנים למניעת זיהום אוויר).
 - מימון – העברת כספים לגופים שונים (כגון חוק הסיעוד המעביר משאבים לבתי חולים פרטיים, תמיכה באוניברסיטאות ובמכללות האזוריות ועוד).
 - ביצוע – ייצור או אספקת שירות (כגון ביטחון, מערכת בתי המשפט, מערכת החינוך, מערכת בריאות ממלכתית).
8. כלי ההתערבות המרכזי של הממשלה הוא התקציב שלה. התקציב כולל הכנסות והוצאות.
 - הכנסות הממשלה: הכנסות ממסים (ישירים ועקיפים), איגרות, מלוות (פנים וחוץ), מענקים ורווחי חברות ממשלתיות.
 - הוצאות הממשלה: הוצאות לצריכה ציבורית ולהשקעה ציבורית, סובסידיות ותשלומי העברה, הוצאות להחזרי חובות (קרן וריבית) והלוואות ליזמים.
9. גירעון תקציבי נוצר כאשר ההכנסות ממסים ומאיגרות קטנות מההוצאות לצריכה ציבורית, לסובסידיות, לתשלומי העברה ולהחזרי ריבית.

מושגי יסוד

כשל שוק, כשל תחרות, מוצר ציבורי, מוצר זכות, השפעות חיצוניות, יתרונות לגודל, מונופול, קרטל, מונופסון, כשל אינפורמציה (כשל מידע), תקציב ממשלה, מסים ישירים, מסים עקיפים, איגרות, מלוות-פנים, מלוות-חוץ, צריכה ציבורית, השקעה ציבורית, תשתית, סובסידיות, תשלומי העברה, קרן וריבית.

פרק 9: אי־שוויון ועוני

מטרות

התלמידים:

- יכירו ויבינו את הסיבות והגורמים לאי־שוויון בהתחלקות ההכנסות במשק.
- יבינו את ההשפעה של תפיסות חברתיות־כלכליות שונות על ממדי אי־שוויון במשק.
- יבינו את הקשרים שבין תופעות מאקררו־כלכליות כמו צמיחה, השקעה בחינוך, אבטלה, גלובליזציה, לבין ממדי אי־שוויון במשק.
- יבינו את ההשפעה של שינויים באי־שוויון על היקף העוני.
- יבינו שמנגנון השוק לבדו אינו מסוגל לפתור את שאלת העוני ואי־שוויון בחברה, ולפיכך נדרשת התערבות הממשלה.
- יבינו בעזרת ניתוח של כשלי שוק שהצורך במעורבות הממשלה לצמצום אי־שוויון הוא משיקולים כלכליים ולא רק משיקולים חברתיים.
- יהיו מסוגלים לנתח את המגמות בתחום העוני ואי־שוויון בחברה הישראלית.

אי־שוויון

סוגיות מרכזיות

1. הסיבות לאי־שוויון בהתחלקות ההכנסות והרכוש במשק.
2. כיצד מתמודדות תפיסות כלכליות־חברתיות שונות עם שאלת אי־שוויון.
3. הנזקים של גידול באי־שוויון בחברה.
4. הקשר בין אי־שוויון וצמיחה כלכלית: ממצאים חדשים ויכוח רב־שנים.
5. הסיבות העיקריות לגידול באי־שוויון בחברה הישראלית בעשורים האחרונים.

רעיונות מרכזיים

1. אי־שוויון כלכלי מתבטא בכך שלרשותם של משקי בית שונים עומדת כמות שונה של מקורות.
 2. הגורמים לאי־השוויון בין משקי הבית הם אלה:
 - הבדלים בבעלות על רכוש.
 - הבדלים בבעלות על הון אנושי.
 - הבדלים ביחס בין מספר המפרנסים למספר התלויים בהם.
 - שוני בנתוני רקע דמוגרפיים ותרבותיים (מין, גיל, רובד חברתי, ותק בארץ ועוד).
 - גורמים חיצוניים הקשורים במבנה התעסוקה במשק (ענף כלכלי, מקצוע ועוד).
 - ה דפוסי צריכה וחיסכון.
 3. קיימים מספר מדדים לחישוב אי־השוויון. דרך החישוב המקובלת היא הצגת עקומת לורנץ וחישוב מדד ג'יני.
 4. עקומת לורנץ ומדד ג'יני משמשים כלים לניתוח השוואתי של חברות שונות או של התפתחויות לאורך זמן.
 5. ההכנסה הממוצעת לנפש (או לנפש תקנית) מהווה אמת מידה לרמת החיים של משפחות במשק. יש הנוהגים להביא בחשבון גם את סל השירותים שמשקי הבית מקבלים מן המדינה, והם משתמשים לצורך זה במדד של תוצר לנפש.
 6. לדפוסי חלוקת ההכנסות במשק השלכות חברתיות, פוליטיות וכלכליות במערכות תרבותיות שונות.
 7. הממשלה כמייצגת תפיסה כלכלית־חברתית יכולה להשפיע על ממדי השוויון בהתחלקות ההכנסות על ידי:
 - מערכת המיסוי והתמיכות.
 - אספקת "שירותים ציבוריים" ו"מוצרי זכות" (Merit Goods).
 8. אי־השוויון בהתחלקות ההכנסה הכלכלית נקבע בשווקים מאחר שהוא מבטא את התחלקות ההכנסות בין גורמי הייצור הנוטלים חלק בפעילות הכלכלית.
 9. אי־השוויון בהתחלקות ההכנסה הכלכלית אמנם נקבע בשווקים, אך מדיניות הממשלה משפיעה עליו בכך שגלומה בה השפעה חוזרת על השווקים. למשל: מערכת תשלומי ההעברה, כשלעצמה, עלולה ליצור תמריץ שלילי לעבודה; ירידת שכר בשוק העבודה עלולה ליצור תמריץ שלילי להשתלבות בפעילות כלכלית כאשר שאר התנאים שווים.
 10. אי־השוויון בהתחלקות ההכנסה הפנויה נקבע על סמך היקף המסים ותשלומי ההעברה.
 11. מתרבות ההוכחות שאי־שוויון רב פוגע בצמיחה הכלכלית, לפחות במדינות מפותחות. הסיבות העיקריות לכך:

- ככל שאי־השוויון רב יותר וגדל מספרם של העניים, נפגעת הצמיחה הכלכלית. זאת, משום שהעניים מתקשים להשקיע בהון האנושי של ילדיהם, כך שבבגרותם הם לא יוכלו להשתלב בשוק העבודה הגלובלי שבו גדל הביקוש לעובדים עתירי הון אנושי.
 - ככל שגדל מספר העניים, הממשלה (במדינות רווחה) נאלצת להפנות יותר משאבים תקציביים לתמיכה בנזקקים. הדבר פוגע ביכולתן של ממשלות להשקיע בתשתיות מעודדות צמיחה.
12. כיום מתעוררות שאלות לגבי יכולתה של מדינת הרווחה המודרנית להגשים את מטרתיה. לאור זאת יש חשיבה מחודשת בנושאים כלכליים־חברתיים.
13. שינויים מבניים, חברתיים, דמוגרפיים, אידאולוגיים, פוליטיים וגלובליים גרמו לגידול מהיר באי־השוויון בהתחלקות ההכנסות בחברה הישראלית, בעיקר בשני העשורים האחרונים.

מושגי יסוד

התחלקות הכנסות, עקומת לורנץ, מדד ג'יני, הכנסה ממוצעת לנפש או לנפש תקנית, הכנסה כלכלית, הכנסה כלכלית + תשלומי העברה – מסים (הכנסה פנויה).

בתהליך ההוראה־למידה מומלץ לשלב -

1. הסתייעות בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנתוני המוסד לביטוח לאומי (סקירה שנתית) כדי לבחון את המגמות השוררות במשק בתחום אי־השוויון:
 - אי־השוויון בחלוקת ההכנסה הכלכלית.
 - אי־השוויון בחלוקת ההכנסה הכלכלית + תשלומי העברה – מסים.
 - שינויים בחלוקת ההכנסות לפי עשירונים, לאורך זמן.
2. השוואות בין־לאומיות של נתונים על אי־השוויון בחלוקת ההכנסות. הנתונים ייאספו באמצעות האינטרנט, פרסומים של האו"ם, קרן המטבע הבינלאומית ועוד. לאחר ניתוח הנתונים ייערך דיון במאפיינים החברתיים־כלכליים של מדינות בעלות רמות שונות של אי־שוויון.
3. קריאה מודרכת של מאמרים וקטעים מספרים העוסקים בנושא אי־השוויון בחלוקת ההכנסות. (יכירו את הדילמות וחילוקי הדעות בדבר הרמה הרצויה של אי־שוויון. יבינו את הוויכוח הקיים בדבר נזקיה ויתרונותיה של הגלובליזציה, השפעתה על אי־השוויון והניסיונות של כלכלנים להתוות דרכים למזעור הנזקים, ויגבשו עמדות מנומקות בכל אחת מהסוגיות שבויכוח.) ניתן להיעזר בספרים: **הדרך השלישית** / אנתוני גידנס, **החברה הפתוחה בסכנה** / ג'ורג' סורוס, **החופש לבחור** / מילטון פרידמן ועוד.

עוני כתופעה כלכלית-חברתית

סוגיות מרכזיות

1. כיצד נגדיר עוני? האם עוני הוא מושג מוחלט או מושג יחסי? מהי תרבות עוני?
 2. כיצד מודדים את ממדי העוני?
 3. מאפייני האוכלוסייה הענייה.
 4. המגמות העיקריות בהתפתחות העוני בחברה הישראלית בשני העשורים האחרונים.
 5. הסיבות העיקריות לגידול העוני בישראל.
 6. הקשר בין השקעה בהון אנושי, צמיחה כלכלית ועוני.
- הערה:**
הבנת הסיבות לגידול ממדי העוני תהווה בסיס לניתוח הרטרופקטיבי של כלכלת ישראל ביחידת הלימוד הרביעית.

רעיונות מרכזיים

1. גישות שונות להגדרת העוני: עוני כתופעה יחסית ועוני כתופעה מוחלטת. לפי הגישה הראשונה, פרט יוגדר כעני אם הכנסתו הכספית הפנויה לנפש תקנית נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית. לפי הגישה השנייה, פרט הוא עני אם אין ידו משגת לרכוש סל מוגדר של מוצרים.
2. בישראל מקובל לראות בעוני מושג יחסי. הפרט הוא עני אם רמת חייו נמוכה מזו המקובלת בחברה שבה הוא חי.
3. קו העוני מוגדר כ-50% מההכנסה החציונית במשק (ההכנסה שמחצית האוכלוסייה נמצאת מעליה ומחציתה נמצאת מתחתיה).
4. תחולת העוני: שיעור המשפחות הנמצאות מתחת לקו העוני בכלל האוכלוסייה.
5. העוני בישראל שכיח בקרב משפחות גדולות, במשפחות שבהן ראש המשפחה הוא בעל הון אנושי מועט, במשפחות חד-הוריות, אצל קשישים, חרדים, עולים ובני מיעוטים.
6. הגורם המרכזי המבטיח היחלצות מעוני הוא יציאה לעבודה, ובמיוחד גידול במספר המפרנסים במשק הבית. בישראל, שיעור העניים העובדים הוא במגמת עלייה.
7. גורם רב-חשיבות להיחלצות מעוני הוא רכישת הון אנושי באיכות הרלוונטית לשוקי עבודה גלובליים.
8. ממדי העוני בישראל גבוהים במיוחד בהשוואה בין-לאומית. במיוחד קיים עוני בקרב ילדים.

9. מדיניות הרווחה של הממשלה, המתבטאת במערכת מסועפת של תשלומי העברה (קצבאות זקנה, קצבאות ילדים, דמי אבטלה וכו') ובאספקת שירותים ציבוריים, במיוחד חינוך ובריאות, היא מכשיר מרכזי לצמצום העוני ואי־השוויון בחברה.
10. שינויים מבניים במשק הישראלי שגרמו לשקיעתן של תעשיות מסורתיות ולעלייתן של תעשיות מתקדמות, תוך גידול בביקוש לעובדים בעלי הון אנושי רב – הם אחת הסיבות החשובות לגידול ממדי העוני בישראל. מגמות אלו התחזקו על ידי חשיפתו של המשק הישראלי לתהליכים גלובליים.
11. תחרות עם עובדים זרים המוכנים לעבוד בשכר נמוך, עוני מתוך בחירה, גלי עלייה בהיקף גדול למשק בעל צמיחה נמוכה ומערכת תמיכות שאינה תומכת עבודה – כל אלה גורמים לירידה בהשתתפות בכוח העבודה בישראל (בעיקר גברים).
12. מדיניות הרווחה בישראל מצמצמת את ממדי העוני באופן ניכר.
13. השקעה בהון אנושי איכותי והגדלת הנגישות של קבוצות אוכלוסייה עניות להשכלה גבוהה יותר – אלה הם כלי המדיניות החשובים ביותר לצמצום העוני, במיוחד בדור הבא.

מושגי יסוד

מדיניות רווחה, השקעה בהון אנושי, קו עוני, תחולת העוני.

בתהליך ההוראה־למידה מומלץ לשלב -

1. עבודה מעשית בצוותים להשוואת סלי צריכה שונים של משפחות: לפי גודל המשפחה, השכלת ההורים, ותק בארץ, עשירוני הכנסה, ארץ מוצא ועוד.
2. הצגת מגמות העוני בישראל לאורך זמן לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי, וכן דיון בשינויים הדמוגרפיים שחלו בחברה הישראלית ובשינויים במאפייניהם של העניים.
3. דיון בסוגיה: האם יש עתיד למדינת הרווחה הישראלית? בהשוואה למתרחש במדינות דמוקרטיות בתחום מדיניות הרווחה. (בדיון יש להתייחס לשאלות אלה: מי אחראי לעוני – העניים עצמם? החברה? המדיניות?)

פרק 10: מושגי יסוד במאקרו-כלכלה

מטרות

התלמידים:

- יבינו את ההבדל בין מיקרו-כלכלה לבין מאקרו-כלכלה.
- יבינו תופעות מאקרו-כלכליות, כמו אבטלה ואינפלציה, ואת הקשרים בין המשתנים המאקרו-כלכליים הבסיסיים.
- יבינו את הקשר בין התרחשויות היסטוריות (למשל, השפל הכלכלי הגדול בראשית המאה ה-20) לבין התפתחותן של תאוריות כלכליות.
- יהיו מסוגלים לנתח את המדיניות הכלכלית ויבינו את השיח הציבורי בנושא המדיניות הכלכלית.
- יבינו את הרציונל להתערבות הממשלה במשק כאמצעי להיחלץ ממשברים (אבטלה ואינפלציה).
- יכירו ויבינו מודל מאקרו-כלכלי פשוט ויהיו מסוגלים להשתמש בו.
- יבינו שמודל מאקרו-כלכלי נותן מענה לשאלות שהמודל המיקרו-כלכלי אינו עוסק בהן.
- יבינו שלכל מודל יש מגבלות.

סוגיות מרכזיות

1. מהן תופעות מאקרו-כלכליות?
2. כיצד הסבירה הגישה הכלכלית הקלאסית את המנגנון של השגת שיווי-משקל כללי?
3. הטענה המרכזית של המודל הקינסיאני: ייתכן שיווי-משקל באבטלה.
4. כיצד נקבעת הרמה של התוצר הלאומי?
5. כיצד רואה קיינס את תפקידה של הממשלה בייצוב המערכת הכלכלית?

רעיונות מרכזיים

1. תופעות מאקרו-כלכליות הן תופעות המתייחסות למערכת הכלכלית כולה (משק, יבשת) ולא ליחידה כלכלית בודדת (פירמה או שוק של מוצר יחיד). התופעות המאקרו-כלכליות

- העיקריות הן צמיחה, אבטלה ואינפלציה. חקר תופעות אלו נקרא "מאקרו-כלכלה".
2. הניתוח המאקרו-כלכלי עוסק בקשרים שבין משתנים מצרפיים, כלומר משתנים המתייחסים למערכת הכלכלית כולה: רמת המחירים, הצריכה הפרטית, הצריכה הציבורית, ההשקעה במשק, האבטלה במשק ועוד.
 3. המשתנים המאקרו-כלכליים העיקריים נמדדים בערכים כספיים, במחירי השוק של המוצרים השונים. (הכסף מהווה יחידת מדידה המספקת מכנה משותף לצירוף המוצרים השונים.)
 4. משתנים מאקרו-כלכליים עיקריים במשק סגור הם: תוצר מקומי גולמי (תמ"ג), תוצר לאומי גולמי (תל"ג), הכנסה לאומית, רמת מחירים, שער הריבית, ביקוש מצרפי, צריכה פרטית, השקעה, צריכה ציבורית. במשק פתוח יש להוסיף את המושגים: יבוא ויצוא.
 5. תוצר מקומי גולמי (תמ"ג) כולל את סך הסחורות והשירותים שנוצרו בתחומי המשק בפרק־זמן נתון. הכנסה לאומית שווה לסך ההכנסות הכלכליות שקיבלו גורמי הייצור המועסקים בתחומי המשק בפרק־זמן נתון.
 6. הכלכלנים הקלאסיים התייחסו לשווקים של המוצרים והשירותים הבודדים. במודל הקלאסי, מצב של **שיווי-משקל כללי** מתקיים כאשר כל השווקים נמצאים ב**שיווי-משקל בריזמנית**. (מחירי כל המוצרים וגורמי הייצור נקבעים בשווקים בעת ובעונה אחת עם קביעת השכר בשוק העבודה. לפי תפיסה זו, אבטלה היא תופעה זמנית שכוחות השוק יביאו לחיסולה.)
 7. הצגת המודל הקינסיאני* חוללה מהפכה **קונספטואלית** במדע הכלכלה. המסקנה העיקרית מהמודל הקינסיאני היא שכוחות השוק מוגבלים ביכולתם לפתור חלק מהבעיות המאקרו-כלכליות, במיוחד מצבי משבר כמו אבטלה עמוקה ומתמשכת.
 8. טענותיו המרכזיות של קיינס:
 - ייתכן שיווי-משקל כללי בשווקים ובמקביל קיומה של אבטלה בשוק העבודה. כוחות השוק מסוגלים להביא את המשק לתוצר של שיווי-משקל. אין ביכולתם להבטיח שיהיה זה תוצר של תעסוקה מלאה.
 - המודל הקינסיאני נותן לגיטימציה להתערבות הממשלה כדי להשיג מטרות כמו צמיחה ותעסוקה מלאה. (מבחינה רעיונית, זהו הבסיס להתפתחות מדינת הרווחה.)
- * המודל הקינסיאני (מודל מאקרו-כלכלי) פותח 160 שנה לאחר שאדם סמית פרסם את ספרו **עושר העמים** (1776) וטבע את המונח "היד הנעלמה" להמחשת פעולתם של השווקים. המודל פותח על רקע "השפל הגדול" – המשבר הכלכלי שהתרחש בשנות ה-30 של המאה הקודמת, כאשר התברר ש"כוחות השוק" לא הצליחו לפתור את בעיית האבטלה.

9. הביקוש המצרפי (AD) במשק סגור כולל:
- ביקוש לצריכה פרטית (C), התלוי בהכנסה ובשער הריבית.
 - ביקוש להשקעה פרטית וציבורית (I): ההשקעה הפרטית תלויה בשער הריבית, ההשקעה הציבורית תלויה במדיניות הממשלה.
 - ביקוש לצריכה ציבורית (G), התלויה במדיניות התקציבית של הממשלה.
10. שיווי-משקל בשוק המוצרים יתקבל בנקודת החיתוך של הביקוש המצרפי וקו העזר המייצג מושג של היצע מצרפי.
11. התוצר של תעסוקה מלאה (Y_p) הוא התוצר המרבי שניתן לייצר בתנאים הקיימים (טכנולוגיה, הון פיזי ועובדים המוכנים לעבוד).
12. כאשר המשק נמצא בשיווי-משקל באבטלה, קיים פער דפלציוני. כאשר המשק נמצא בשיווי-משקל בתעסוקה מלאה וקיים עודף ביקוש, קיים פער אינפלציוני.
13. במשק פתוח יש להוסיף לביקוש המצרפי את הביקוש למוצרי יצוא (EX) ולנכות את הביקוש למוצרי יבוא (IM).
14. במשק קיים שוק למטבע חוץ. מחיר מטבע החוץ (שער החליפין של המטבע המקומי) נקבע על ידי הביקוש וההיצע של המטבע.
15. במשק פתוח, שינויים בשער הריבית (שינויים אקסוגניים) מביאים לשינויים בתנועות הון אל המשק וממנו ומשנים את שער החליפין. שינויים בשער החליפין משנים את היבוא והיצוא של המשק ואת התוצר של שיווי-המשקל.
16. דילמות עיקריות בקביעת מדיניות כלכלית במשק פתוח:
- הורדת שער הריבית מקטינה היצע של מט"ח, גורמת לפיחות המטבע המקומי ולגידול ביצוא ובהשקעה. אם המשק בתעסוקה מלאה, קיים חשש לעליית מחירים. לעומת זאת, אם המשק באבטלה, התוצר יגדל והאבטלה תקטן.
 - העלאת שער הריבית תגדיל תנועות הון אל המשק (גידול בהיצע מט"ח). שער החליפין ירד (ייסוף). הדבר יפגע ביצוא ובהשקעה ויגדיל את היבוא. אם המשק באבטלה, היא תגדל עוד יותר. אם קיימים במשק לחצים לעליית מחירים, הם ייחלשו.
- גידול בביקוש לצריכה ציבורית (הגדלת הגירעון בתקציב) במשק המצוי בשיווי-משקל באבטלה, יביא לצמצום האבטלה אך יגדיל את היבוא.
 - גידול בביקוש לצריכה ציבורית (הגדלת הגירעון בתקציב) במשק המצוי בשיווי-משקל בתעסוקה מלאה, יביא לעליית מחירים שבעקבותיה יגדל היבוא ויצטמצם היצוא.
17. למודל הקינסיאני הפשוט כפי שהוא מוצג כאן יש מגבלות.
- המודל מתבסס על ההנחה שגורמי הייצור הם הומוגניים ושהתוצר הלאומי הוא הומוגני. לכן, לדוגמה, לא תמיד תצטמצם האבטלה, שכן הון אנושי מסוגים שונים

אינו מתאים באותה מידה לדרישות השוק. דוגמה נוספת לכך שתמיד רצוי להגדיל את הצריכה הציבורית גם במצב של אבטלה - כאשר לממשלה משקל גדול במשק, יש חשיבות להעברת משאבים למגזר העסקי.

מושגי יסוד

תופעות מאקרו-כלכליות, קיינס, צמיחה, אבטלה, אינפלציה, כסף, תוצר מקומי גולמי (תמ"ג), הכנסה לאומית, רמת מחירים, ביקוש מצרפי, תצרוכת פרטית, השקעה, תצרוכת ציבורית, יבוא, יצוא, כלכלה קלאסית, שיווי-משקל כללי, מדיניות רווחה, שער ריבית, שער חליפין, סטגפלציה, פער דפלציוני, פער אינפלציוני, פיחות, ייסוף.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. צפייה בסרטים תיעודיים ועלילתיים העוסקים במשבר הכלכלי הגדול בארה"ב בראשית המאה ה-20 ("הם יורים גם בסוסים", "שושנת קהיר הסגולה" וכו').
2. דיון בדמיון ובשוני בין "השפל הגדול" לבין מצב האבטלה השורר בישראל (היקף האבטלה, הסדרי ביטוח אבטלה, פעולות הממשלה לצמצום האבטלה ועוד).

פרק 11: תקציב המדינה

מטרות

התלמידים:

- יכירו ויבינו את התהליך הכלכלי והפוליטי של חקיקת חוק התקציב.
- יכירו סוגיות מרכזיות במדיניות התקציבית בישראל.
- יהיו מסוגלים ליישם את המודל הקינסיאני הפשוט לצורך דיון על התקציב.
- יהיו מסוגלים ליישם את הידע שבנו בסוגיות של אי־שוויון, עוני, כשלי שוק ומעורבות ממשלה לצורך ניהול דיון מושכל במדיניות התקציבית.

סוגיות מרכזיות

1. אילו מטרות משרת תקציב המדינה?
2. ההשפעות האפשריות של התקציב על צמיחה, אבטלה, אינפלציה, עוני ואי־שוויון.
3. הדילמות העיקריות שעמן מתמודד תקציב המדינה.

רעיונות מרכזיים

1. תקציב המדינה נועד להשיג מטרות לאומיות, כלכליות וחברתיות.
2. תהליך התקצוב הוא תהליך של בחירה וויתור, שבאמצעותו הממשלה מבקשת לקדם מטרות לאומיות, כלכליות וחברתיות במציאות של מגבלת מקורות. התקציב משקף את סדר העדיפויות הלאומי בפועל. התקציב מביא לידי ביטוי סדר־יום פוליטי ומגבלות כלכליות.
3. הממשלה מממנת את הוצאותיה מגביית מסים מהציבור, מלוות מהציבור, מלוות ומענקים מחו"ל. גביית מסים ומלוות מהציבור משמעותה הסטת משאבים לאומיים מצריכה פרטית לצריכה ציבורית. מלוות מהציבור ומחו"ל מגדילות את מצבת החובות ואת נטל החזר החוב בשנים הבאות. לנטל החוב השפעה על ההשקעה ועל קצב הצמיחה במשק.
4. להגדלת נטל המס השפעה על התמריצים לעבוד ולחסוך. השפעת נטל המס על הצמיחה הכלכלית היא נושא מרכזי ושנוי במחלוקת בשיח הכלכלי.
5. לגודל תקציב המדינה ולרכיביו השפעות מאקר־כלכליות משמעותיות. הם משפיעים על שיעור הצמיחה, על האבטלה, על האינפלציה, על חלוקת ההכנסות ועוד.

6. למסים תפקיד כפול: מימון הוצאות הממשלה ומכשיר לחלוקה מחדש של ההכנסות במשק.

מושגי יסוד

הצעת תקציב, חוק התקציב, חוק ההסדרים, תקציב רגיל, תקציב פיתוח, חוב ממשלתי, החזר חובות, מצבת חובות, נטל חוב (מתוך התמ"ג), אגף התקציבים, ועדת הכספים של הכנסת.

בתהליך ההוראה למידה מומלץ לשלב -

1. ניתוח תקציב המדינה בהתבסס על הצעת התקציב ודברי ההסבר המתפרסמים באתר משרד האוצר (www.mof.gov.il) ובמאמרי ביקורת על הצעת התקציב, והבחנה בין טיעונים כלכליים, מוסריים ופוליטיים.
2. פגישה עם כלכלן מאגף תקציבים, חבר כנסת, פרשן כלכלי או מי שמילאו תפקיד רלוונטי בעבר, ולימוד תהליך התקצוב ממקור ראשון.
3. דיון במטרות המדיניות התקציבית ודירוגן לפי חשיבותן. המטרות: צמיחה כלכלית, תעסוקה מלאה, יציבות מחירים, יציבות מאזן התשלומים, קידום מטרות תרבותיות, חברתיות (צמצום העוני, צמצום אי-השוויון, שוויון הזדמנויות, איכות הסביבה), מטרות לאומיות (ביטחון, שלום, קליטת עלייה).
4. בדיקת תרומתם של סעיפי התקציב להשגת מטרות המדיניות הכלכלית ודיון בקשרי הגומלין בין צמיחה כלכלית, הוצאה לביטחון, הוצאה לחינוך ותשלומי העברה.
5. דיון במשמעות הכלכלית והפוליטית של גודל התקציב וגודל הגירעון.
6. דיון במשמעות הכלכלית והחברתית של קיצוץ תקציבי שעל סדר היום וגיבוש עמדה מנומקת בנושא.

פרק 12: גלובליזציה

מטרות

התלמידים:

- יכירו קשרים כלכליים בין מדינות העולם ויבינו את השפעתו של הסחר הבינלאומי על משק קטן כמו ישראל.
- יבינו מהי גלובליזציה ומהם הכוחות המניעים את התהליך.
- יבינו את ההשפעות הכלכליות והחברתיות של הגלובליזציה בעולם ככלל.
- יבינו את השינויים שחלו בשוק העבודה כתוצאה מהגלובליזציה.
- יכירו ויבינו את השיח הביקורתי בנושא הגלובליזציה ויבינו מהי אנטי-גלובליזציה.
- יבינו את השלכות הגלובליזציה על הכלכלה והחברה בישראל.
- יכירו ויבינו את בעיית העובדים הזרים בישראל ויהיו מסוגלים לגבש עמדה מנומקת להתמודדות עם סוגיה זו.

סוגיות מרכזיות

1. מהו ההסבר לכך שהתהליכים הגלובליים מלווים בפגיעה במעמדם של רוב העובדים, במדינת הרווחה ובאיכות הסביבה.
2. האם מדינת הלאום יכולה להתגונן בפני נזקי הגלובליזציה ולהגן על האוכלוסייה מירידה ברמת החיים ובשכר? האם סוגייה זו היא סוגייה אידאולוגית או שאלה כלכלית.
3. האם נכון לומר שהמפתח להתמודדות עם הגלובליזציה הוא איכות גבוהה מאוד של הון אנושי המוענק לאוכלוסיות רחבות והשקעות ציבוריות ופרטיות במחקר ובפיתוח?

רעיונות מרכזיים

1. גלובליזציה היא תהליך אינטגרציה בין מדינות העולם, שהוא הודות לפיתוח טכנולוגיות של תקשורת מחשבים בעשור האחרון של המאה ה-20. זהו תהליך המלווה גידול בהיקף הסחר העולמי, גידול בהיקף ובמהירות של תנועות הון בין-לאומיות והעברה מהירה של טכנולוגיות ומפעלים. התהליך מתבטא גם בניידות גדולה יותר של עובדים ממדינה למדינה.

2. המושג "גלובליזציה" שונה מהמושג "כפר גלובלי" שטבע מרשל מקלוהן בשנת 1967. כפר גלובלי מתייחס להשפעת המדיה על אימוץ דפוסי חיים אחידים, אפנות, מותגים ותרבות פופולרית בעולם (מקדונלד, קוקה קולה, CNN). גלובליזציה הוא תהליך כלכלי שמתייחס לסחר גלובלי, שוק-הון גלובלי ותאגידים רב-לאומיים.
3. הכוחות המעודדים את תהליך הגלובליזציה הם אלה: המדינות העשירות (G-7) ובראשן ארה"ב, המוסדות הבינ-לאומיים ובעיקר קרן המטבע העולמית IMF, הבנק העולמי וארגון הסחר העולמי, תאגידים רב-לאומיים והמדיה.
4. הגלובליזציה פתחה הזדמנויות בפני מדינות, בפני תאגידים ובפני יחידים לצמיחה ולעושר, אך גם הגדילה אי-שוויון בין מדינות ובתוך מדינות. הגלובליזציה עומדת במרכזו של שיח ביקורתי המתמקד בהשלכותיה השליליות על החברה ועל איכות הסביבה, בתרומתה למשברים פיננסיים וכלכליים בעולם, להעמקת אי-השוויון והעוני בעולם, להעמקת האבטלה ולניצול עבודת ילדים בעולם השלישי ובכך שלא מימשה את הציפיות שתלו בה לצמיחה ורווחה עולמית.
5. הגלובליזציה יצרה קהילה גלובלית, שחיברה אליה את האליטות המקומיות, ניתקה אותן מהקהילה המקומית וגרמה לניתוק הקשר בין המעסיקים הגלובליים והניידים לעובדים המקומיים.
6. ישראל השתלבה בתהליך הגלובליזציה ונהנתה מיתרונותיו. (כמדינה קטנה וחסרת משאבים טבעיים אך עתירת כוח אדם משכיל ויזמי, השתלבה ישראל בחזית הטכנולוגיה המתקדמת תוך צמיחה ושיפור ברמת החיים).
7. מחיר הגלובליזציה: פתיחת השערים לסחורות ועובדים מהעולם השלישי הגדילה את האבטלה של עובדים מקומיים, גרמה לסגירת מפעלים ולגידול באי-השוויון תוך העמקת הפערים הכלכליים-חברתיים והעוני.

מושגי יסוד

גלובליזציה, אנטר-גלובליזציה, מגבלות סחר, ליברליזציה של שוק ההון, הפרטה, תאגידים (חברות) רב-לאומיים, קרן המטבע הבינ-לאומית, הבנק העולמי, ארגון הסחר הבינ-לאומי, גלובליזציה ולוקליזציה (הון גלובלי, עבודה לוקלית), קבלני-משנה, מיקור חוץ (Outsourcing) סיאטל, סדנאות יזע.

בתהליך ההוראה-למידה מומלץ לשלב -

1. צפייה בסרט עלילתי המתרחש על רקע תהליך הגלובליזציה (ראו פילמוגרפיה, עמ' 113-115) ודיון בכיתה בהשלכות הגלובליזציה על חיי האנשים.
2. דיון כיתתי מושכל בעד ונגד גלובליזציה.

3. דיון כיתתי ביקורתי בנושא מותגים: מדוע אנחנו צורכים מוצרים ממותגים? באמצעות אלו ערוצים נחשפנו למותג? מיהם התאגידים שמקדמים מותגים? היכן מייצרים את המוצר הממותג? איזו פעילות אקטיביסטית (אנטי-גלובליזציה) התנהלה נגד המותג? האם תאגידים רב-לאומיים מנצלים עובדים בעולם השלישי או מצילים אותם מעוני ורעב?

4. דיון כיתתי ביקורתי בשאלה: האם בעידן הגלובלי, הממשלה חופשית לנהל מדיניות כלכלית שתשרת מטרות לאומיות (למשל: צמצום אי-שוויון), או שהמדיניות הכלכלית מוכתבת לה על ידי כוחות גלובליים, כמו קרן המטבע הבינלאומית, אמנת מאסטריכט, חברות דירוג אשראי, משקיעים זרים ושווקים גלובליים.